

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Снежана Христова Николова, ШУ „Еп. К. Преславски”

на дисертационен труд на тема „Ерготерапевтични техники за развитие на графомоторни умения при деца с координационно разстройство на развитието” за присъждане на образователната и научна степен „доктор” по област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика (Специална педагогика – Педагогика за деца с интелектуална недостатъчност)

Автор: Рая Георгиева Цочева-Генчева

Научен ръководител: проф. дн Емил Цветанов Маринов

Общо описание на представените материали

Със заповед РД 38-127/27.02.2020 г. на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски” съм определена за член на научно жури по процедура за защита на дисертационен труд „*Ерготерапевтични техники за развитие на графомоторни умения при деца с координационно разстройство на развитието*” за придобиване на образователната и научна степен „доктор” по научна специалност Специална педагогика – Педагогика за деца с интелектуална недостатъчност. Автор на дисертационния труд е Рая Георгиева Цочева-Генчева – редовен докторант към катедра „Специална педагогика и Логопедия” на ФНОИ, СУ „Св. Климент Охридски”. Настоящата рецензия е изготвена с решение на научното жури по процедурата – протокол №1/04.03.2020 г.

Представеният за оценяване и изработване на рецензия комплект материали е в съответствие с изискванията на ЗРАСРБ и Правилника за неговото прилагане, както и с Правилника за развитие на академичния състав на СУ „Св. Климент Охридски”. Процедурата по защитата е коректна.

Дисертационната разработка е представена на 173 компютърни страници. Авторката е използвала 180 литературни източника, 30 от които на кирилица и 150 на латиница.

В структурно отношение разработката се състои от увод, три глави, изводи и препоръки, заключение, релевантна литература и 8 приложения.

Данни за докторанта

Рая Генчева е родена на 13.02.1980 г. Средно образование получава в Училище по изкуства „Проф. Веселин Стоянов“ в гр. Русе. Първата квалификация е на бакалавър по кинезитерапия, получена през 2006 г. в Национална спортна академия „Васил Левски”, гр. София. През 2015 г. се дипломира като магистър по ерготерапия във Факултета по начална и предучилищна педагогика на Софийски университет „Св. Климент Охридски”.

В периода 2000 – 2006 г. работи като асистент на хора със зрителни увреждания и масажист и асистент при провеждане на процедури по физиотерапия. След 2006 г. работи като кинезитерапевт и рехабилитатор на деца и възрастни с увреждания.

През февруари 2016 г. е зачислена като докторант в редовна форма на обучение в катедра „Специална педагогика” на Факултета по начална и предучилищна педагогика на Софийски университет „Св. Климент Охридски” по докторска програма Специална

педагогика – Педагогика за деца с интелектуална недостатъчност. Отчислена е с право на защита след успешно положени изпити по докторантски курсове от учебния план, изпит по чужд език и докторантски минимум по специалността.

Притежава сертификати за допълнителни квалификации и за участия в научни конференции и обучителни семинари като: курс „Релакционна психомоторика“; „Основи на психопатологията при деца и възрастни“ (НБУ, 2009); курс по Кинезиологичен тейпинг; конференции на Научно дружество по неврология, психиатрия и психология на детското развитие(2012); Есенни докторантски четения на СУ „Св. Кл. Охридски“ (2016); Докторантска конференция „Млади учени“ (СУ, 2018); Конференция „Дни на детската ортопедия и травматология“ (Сандански, 2018); Международна конференция „Приобщаващото образование и работата на учителя“ (март, 2018) и др. Като докторант е участвала в студентски обмен по програма „Еразъм+“ в Universidad Complutense – Madrid, Испания. Владее английски, испански и руски език на различни нива.

Актуалност на разработения в дисертационния труд проблем

Разработката на докторант Генчева разглежда съществен и интересен аспект от работата с децата в начална училищна възраст, а именно – развитието на графомоторните им умения в контекста на индикации за координационно разстройство на развитието.

Представени са редица актуални въпроси с ясно изразено високо равнище на социална значимост, детерминирана от необходимост от въвеждане на ясни критерии и тестове за регистриране на симптоматиката, а впоследствие и от ерготерапевтична интервенция за преодоляване на затрудненията.

Още в увода се отбелязва, че проблематиката на дисертационната разработка е свързана с разпознаването на нозологичната единица „координационно разстройство на развитието“ (ДСН), определяно в МКБ 10 като специфично разстройство в развитието на двигателните функции или като диспраксия на развитието (СЗО). Акцентът е поставен върху затрудненията, които срещат такива деца при ежедневните си дейности в училище, включително и при усвояване на графомоторните умения и техническия компонент при писане.

Прави впечатление отличното познаване на научните публикации по темата. Тъй като липсват публикации на български автори, избраната тема е дисертационна и особено актуална. Докторантката отстоява личната си позиция, което е демонстрация на отличната ѝ професионална компетентност.

Оценка на съдържанието на дисертационния труд

Структурата на дисертационната работа е класическа и съответства на изискванията за такъв тип разработки.

Първа глава– *Координационно разстройство на развитието – теоретични основи*, се състои от 3 параграфа. В тях е осъществен историко-теоретичен обзор на основни въпроси, имащи отношение към темата на разработката – развитие на схващанията за детската тремавост и минимални мозъчни увреждания, дейности от ежедневния живот, социална значимост на развитието на графомоторните умения.

В *първи параграф* са представени теории за същността на КРР. Последователно са посочени термини и изрази получили популярност в научните среди (диспраксия,

синдром на „тромавото“ дете, сетивно-двигателна дисфункция и др). Обърнато е внимание на диагностиката, коморбидността и диференциалната диагноза при КРР. Ясно е заявена авторска позиция. Акцент се поставя върху съвременните класификации и стратегиите за диагностициране на нарушението, като коректно са описани критериите за диагностика представени в DSM 5. Предложено е сравнение между класификациите на DSM IV-TR /DSM V, МКБ X (СІЕ X) и БДН. Пестеливо, но сполучливо са представени подтипове на КРР. Разгледани са въпроси за етиологията и честотата на нарушението, както и за развитието и прогнозата му. В края на параграфа е отделено място на научните и терапевтичните подходи при проучването на КРР, като е изразено и мнението на автора.

Във втори параграф са презентирани дейностите от ежедневиия живот и социалната значимост на развитието на графомоторните умения. Представени са базовите двигателни умения на децата в предучилищна възраст като предпоставка за справянето със значимите дейности от ежедневиия живот. Специален фокус е поставен на фината моторика, на видовете писмени захвати и причините за поява на алтернативни захвати. Изведено е заключението, че в периода 1 – 5 години уменията на ръката претърпяват бурно развитие, като се усвояват всички основни манипулативни захвати и около 6-та година вече е налице мануална манипулация при наличие на стабилизация. Значим момент е представянето на графомоторните умения за писане. Акцент се поставя на развитието и усъвършенстването на графомоторните умения на ученици от начална училищна възраст и взаимовръзката им с ежедневиите училищни дейности, справянето на децата в училище и усещането им за успех. Изтъкнати са компоненти, въз основа на които се развива ръкописа и са изведени някои възможни причини за възникването на трудности в процеса на писане в детска възраст.

В трети параграф докторант Генчева аргументирано очертава изводи от направения в предишните параграфи теоретичен анализ по отношение на КРР и по този начин обосновава защо в полезрението ѝ попада именно това нарушение.

Оценявам високо теоретичната глава на разработката, в която се демонстрира много добро познаване на различни идеи и схващания и компетентност за сравнителен анализ на научни данни, като са цитирани и редица автори, изследващи КРР.

Втора глава на разработката – *Методология и дизайн на емпиричното изследване*, презентира постановката и организацията на проучването. Коректно са описани целта, задачите и хипотезите на изследването. Те са представени в логична последователност, ясно и конкретно.

Извадката от респонденти е респектираща. Тя е визуализирана на фигура 5 (показани са броят на участниците, двумерно процентно разпределение по пол и доминантна ръка спрямо класа към момента на провеждане на съответното изследване, както и разпределението на участниците по проведени изследвания и връзка с целевата група). В изследването са включени общо 235 ученици. На 128 ученици от начална училищна възраст е осъществен скрининг за писмени захвати и постурален контрол, както и изследване за двигателно развитие. Изследване на ГМУ, фина моторика и самооценка на усещанията при ДЕЖ, както и тестването на ерготерапевтичните техники за ефикасност са приложени на 107 ученици от втори, трети и четвърти клас. С 19 деца с нарушения на графомоторните умения са проведени ерготерапевтични сесии.

53 родители са взели участие при попълване на анкета относно двигателната активност на децата им вкъщи и в училище, като родителите на всичките 235 ученици са информирани за изследванията на децата чрез предварително изготвени за целта брошури.

Учителите взели участие в различните етапи на проучването са 34, а с 26 от тях са попълнили анкета относно активността и представянето на учениците в ежедневните училищни дейности.

Изследователската процедура е описана обективно и професионално. Тя се състои от два основни етапа (визуализирани на фигура 6 – етапи и включени изследвания):

Предварителен етап включващ 4 изследвания – скрининг за писмени захвати и постурален контрол (изследване 1, *авторска методика*), тестване за двигателно развитие (изследване 3 – тест за двигателно планиране (Cornish, 1980), сетивно-двигателно изследване (Brown, 1972), тест за готовност за писане (Lamont, 2018), избрани базови двигателни умения (Department of Education WA, 2013), както и *авторски анкети* за двигателното функциониране и активност на децата в НУВ при училищните ежедневни дейности за родители (изследване 2) и за учители (изследване 4). Детайлно са описани стъпките по реализирането на първия етап и начините на обработка и анализ на получените резултати.

Същински етап – предлагане на алгоритъм/инструмент за разпознаване на деца с графомоторни затруднения и тестване на авторската система от ерготерапевтични техники за преодоляването на тези затруднения. Представени са подробно две конкретни изследвания: скрининг за графомоторни умения, фина моторика и самооценка на усещането при дейностите от ежедневиия живот – *авторски инструмент* (изследване 5) и тестване на *авторска система от ЕТ техники* за подобряване на графомоторните умения за ефикасност (изследване 6).

Използваните количествени и качествени методи са коректно подбрани и са представени съобразно научните и изследователските принципи. В изследователската програма докторант Генчева е включила: Структурирано наблюдение/видеозапис; Авторски анкети за учители и за родители; Тестване за изследване на двигателно планиране, сетивно-двигателно изследване, готовност за писане, избрани базови двигателни умения, авторски инструменти: скрининг за писмени захвати и постурален контрол, скрининг за графомоторни умения, фина моторика и самооценка на усещането при изпълнение на дейности от ежедневиия живот.

Статистическата обработката и анализът на емпиричните данни са осъществени чрез IBM SPSS-19 за извеждане на зависимости и персентилни таблици, проверка на хипотези чрез параметрични и непараметрични статистически тестове за зависими и независими извадки (честотен и вариационен анализи, Gamma коефициент за ординални променливи, t-критерий на Стюдънт за зависими и независими извадки, U-критерий на Ман Уитни, T-критерий на Уилкоксън, F-критерий на Фишер и т.н.) подбрани в зависимост от естеството и разпределението на резултатите при съответните променливи.

Трета глава – *Анализ на резултатите от проведените изследвания*, е структурирана в съответствие с последователността на приложените инструменти в двата етапа на проучването. Анализът на данните е задълбочен и изчерпателен, богато визуализиран чрез 26 таблици и 31 фигури. Той следва логиката на заложените

хипотези – започва се с представяне и анализ на резултати от първите пет инструмента, за да се достигне до целевата група, след което следва анализът на резултатите от прилагането на авторската система от ерготерапевтични техники при деца с индикации за КРР.

Впечатляващо е представеното съпоставяне с резултати от научни изследвания на различни автори след всяко проведено изследване. Това е атестат за сериозна теоретична подготовка и богата информираност на докторант Генчева относно провежданите изследвания от наши и чужди автори, свързани с КРР.

В края на дисертационната разработка, въз основа на направените анализи, Рая Генчева доказва своите хипотези. Логично прави обосновани изводи по отношение на: разнообразие от захвати и неправилна стойка при писане на децата от начална училищна възраст; дискомфорт и повишена уморемост следствие по-големия натиск при писане; зависимост между резултати при постурален контрол и писмен захват; зависимост между координационните и двигателните проблеми на децата и функционирането им в ежедневието в негативен план; подобрене на резултатите при писмените показатели и фината моторика и положителна нагласа следствие прилагане на система от ерготерапевтични техники.

Представените *изводи* и *препоръки* към теорията и практиката предизвикват различни асоциации, повдигат редица въпроси, а едновременно предполагат и много решения.

Оценка на научно-теоретичните и практико-приложните приноси на дисертационния труд

Приемам изведените конкретни приноси към теорията и практиката относно разглежданата проблематика:

Приноси с научно-теоретичен характер:

✓ Направен е компетентен преглед на историческото развитие на схващанията за КРР, на основните тези по отношение на същност, диагностични критерии, честота на засягане и терапевтични подходи в чуждия и българския опит.

✓ Проучени са официални източници и статистически данни за разпространението на еквивалентната на КРР диагноза по МКБ – 10 ревизия диагноза – F82 (СРРДФ) в България.

✓ Създадена е модифицирана класификация на писмените захвати по два признака – функционалност и структурно-морфологични особености.

Практико-приложни приноси:

✓ Предложен е тестови инструмент – скрининг за графомоторни умения, фина моторика и усещания при ДЕЖ, който успешно подпомага разпознаването на деца със затруднения при усвояването на графомоторни умения и е ефективен за насочване към допълнително задълбочено изследване за координационно разстройство на развитието, а от там и терапевтични интервенции.

✓ Изработени са специални макети за изследването на фината моторика и при образно-описателна петобална скала за самооценка на усещанията при ДЕЖ, както и игри за сесиите по ерготерапия и тестване на сръчност.

✓ Създаден е ерготерапевтичен алгоритъм от упражнения, игри и предизвикателства за подобряване на графомоторните умения, групирани по признак на качествата, които развиват.

Положителни страни на дисертационния труд:

1. Изследван е актуален социално-педагогически проблем с акцент към графомоторните умения при деца с индикации за КРР – нозологична единица все още неразпозната в България, за която липсват диагностични критерии и терапевтични подходи.
2. Проведено е богато емпирично изследване с използването на авторски инструменти.
3. Изследването е широко мащабно, организирано и проведено съобразно изискванията за такъв вид научни разработки.
4. Конкретизираните от докторант Генчева изводи са ценен инструмент за специалистите, които работят с деца от начална училищна възраст с проблеми при графомоторните умения и с индикации за КРР. Те потвърждават значимостта на дисертационната разработка.
5. Препоръките, дадени от Рая Генчева са обосновани и коректни. Те касаят изграждане на стратегия за диагностициране на КРР; стандартизиране и валидиране на тестови батерии съотносими с използваните в Европа, САЩ и Канада; допълнителна квалификация на учителите по отношение КРР и насочване вниманието на родителите към ДЕЖ, свързани с развитието на фината моторика на децата.

Оценка на автореферата и публикациите

Авторефератът отговаря на изискванията и дава ясна представа за структурата и съдържателните характеристики на труда. Рая Генчева е приложила 4 публикации, създадени в периода 2018 – 2019 г., които са достатъчни за покриване на минималните национални наукометрични показатели за придобиване на ОНС „доктор”. Те са по разглежданата в дисертационния труд проблематика. Две публикации са самостоятелни, а другите две са в съавторство с научния ръководител на докторанта.

Бележки и препоръки

Смятам, че е пропуск изведените от докторанта приноси да не присъстват в дисертационната разработка, а да са поместени само в автореферата.

Според мен, мястото на Декларацията за оригиналност не е в дисертационния труд. Освен това, посочената там тема не съответства на темата на дисертацията.

Нямам лични впечатления от докторанта, но прецизно представената дисертационна разработка свидетелства за ерудиция и емоционално обвързване с разглежданата проблематика. Бих препоръчала получените резултати и цялото проучване да се оформят и издадат като монографичен труд.

Заклучение

Дисертационният труд съдържа научни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката. Те са ценен ресурс за бъдещи научни изследвания по разглежданата проблематика и за работата на всички специалисти, работещи с деца от начална училищна възраст с индикации за координационно разстройство на развитието.

Дисертационният труд е доказателство, че докторант Генчева притежава сериозни теоретични познания по научна специалност Специална педагогика като

показва компетентност за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Осъщественото изследване, постигнатите резултати и приноси в представения за рецензиране дисертационен труд и авторефератът ми дават основание убедено да заявя **положителния си вот** и предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор” на **Рая Георгиева Цочева-Генчева** по научна специалност Специална педагогика – Педагогика за деца с интелектуална недостатъчност от професионално направление 1.2 Педагогика, област на висше образование 1. Педагогически науки.

07.04.2020 г.

Рецензията:

/проф. д-р Снежана Николова/